

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς. — Κ. Τριανταφυλλόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρτζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὕφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρακόπουλος Καθ. Πανεπιστημίου Θεσνίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὕφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1936

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Adventures of Ideas, υπό Alfred North Whitehead καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Harvard. Νέα Ὑόρκη, Macmillan comp. 1933).

Ὁ κ. Whitehead εἶνε ἐκ τῶν γνωστοτέρων τῆς σημερινῆς ἐποχῆς φιλοσόφων. Τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργον ἀποτελεῖ τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον μιᾶς σειρᾶς τῆς ὁποίας τὰ ἕτερα δύο εἶνε Science and The Modern World (1917) καὶ Progress and Reality (1929). Τὰ τρία ταῦτα ἀποτελοῦν ἐν ὄλον συμπληρούμενα ἀμοιβαίως.*)

Ἡ φιλοσοφία τοῦ κ. Whitehead παρουσιάζει χαρακτηριστικὰς τάσεις ἀντιθέτους πρὸς τὸν καντισμὸν καὶ πρὸς τὰς γνωσιολογικὰς θεωρίας καὶ πλησιαζούσας πολὺ πρὸς ἓνα ἐμπειρισμὸν ἀλλὰ ἀπηλλαγμένον πάσης αἰσθησιαρχίας. Ὁ ἴδιος λέγει ὅτι ἡ φιλοσοφία του εἶνε φιλοσοφία τῆς Φύσεως. Εἰς αὐτὴν εὐρίσκωμεν ἐννοίας καὶ ιδέας αἱ ὁποῖαι συμπίπτουν πρὸς τοιαύτας ἄλλων γνωστῶν φιλοσόφων· οὕτω ἡ ἐννοια τοῦ χρόνου ὡς διαρκείας (κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν χρόνον τῆς φυσικῆς) συμπίπτει πρὸς τὴν ὁμοίαν ἐννοίαν τοῦ κ. Bergson· ἡ ἐννοια τῆς σκοπίμου καὶ κατευθυνομένης ἐνεργείας τοῦ νοῦς εἶνε αὐτὴ αὐτὴ ἡ ἐννοια ἢ εὐρίσκομένη εἰς τὴν δάσιν τῆς φαινομενολογίας τοῦ Husserl. Καίτοι τὸ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν ἔργον Adventures of Ideas ἔχει ὡς θέμα του τὴν ἐννοίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν προσπάθειαν πρὸς κατανόησιν τοῦ πῶς δημιουργοῦνται πολιτισμένα ὄντα, οὐχ ἤττον ἐν αὐτῷ εὐρίσκονται πολλαὶ ιδέαι ἀποτελοῦσαι τὸ κύριον θέμα ἄλλων ἔργων τοῦ συγγραφέως. Ὁ κ. Whitehead εἶνε βαθὺς μελετητῆς τοῦ Πλάτωνος καὶ πλειστάκις ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν ἰδίως εἰς τὸ τελευταῖον του τοῦτο ἔργον. Περί τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας τοῦ κ. Whitehead ἐδημοσίευσεν ἀξιόλογον μελέτην εἰς τὴν Revue Philosophique τῶν Παρισίων (ἴδε τεύχη 5 - 6, καὶ 7 - 8 ἔτους 1931) ὁ κ. J. Wahl.

Δίδων τὸν τίτλον τοῦτον εἰς τὸ τελευταῖον του ἔργον, ὁ συγγρα-

*) Ἀλλὰ δὲν εἶνε ταῦτα τὰ μόνα συγγράμματα τοῦ κ. Whitehead. Πλὴν τούτων ἔχομεν καὶ τὰ ἐξῆς φιλοσοφικοῦ περιεχομένου ἔργα: The Concept of Nature (1920), An Enquiry concerning the principles of Natural Knowledge (1919), Time Space and Material (1929), Religion in the making (1927), Symbolism, its meaning and object (1928), The function of reason (1929).

φεύς, ἠθέλησε, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογον, νὰ ἐκθέσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν ἐπίδρασιν ὠρισμένων ἰδεῶν εἰς τὴν προώθησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἰδίαν ἐχυτοῦ προσπάθειαν πρὸς διαμόρφωσιν συστήματος ἰδεῶν ἱκανῶν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἱστορικὴν ἐκείνων ἐξέλιξιν.¹⁾ Τὸ ὅλον ἔργον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη: κοινωνιολογία, κοσμολογία, φιλοσοφία καὶ πολιτισμὸς.

Α'. Κοινωνιολογία. — Ἐξετάζοντες τὴν ἱστορίαν τῶν ἰδεῶν πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι αἱ ἰδέαι ἔχουν διάφορον βαθμὸν γενικότητος καὶ ὅτι αἱ ἐξ αὐτῶν γενικώταται σπανίως εὐρίσκονται ῥητῶς ἐκπεφρασμένα. Ἀποτελοῦν τὸ βάθος, τὰς γενικωτάτας ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι ἰσχύουσιν εἰς μίαν ὠρισμένην ἐποχὴν· τὰ ἀπασχολοῦντα τὴν ἐποχὴν ἐκείνην προβλήματα συζητοῦνται, κρίνονται μὲ ἐκείνας ἀκριθῶς τὰς μὴ ἐκφραζομένας ἀρχὰς ὡς βάσιν. Μία τοιαύτη ἰδέα εἶνε ἡ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου, ἡ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Ἡ ἱστορία τῆς ἰδέας ταύτης θὰ διευκρινίσει τὰ ἀνωτέρω.

Ἄς ἐξετάσωμεν ἐπὶ παραδείγματι τὰς πολιτικὰς θεωρίας τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος: πόσον διάφοροι εἶνε αἱ γνῶμαι καὶ αἱ πράξεις τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Κλέωνος, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ Μαρίου καὶ τοῦ Σύλλα, τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Καίσαρος. Καὶ ὅμως ὅλοι συμφωνοῦν ὡς πρὸς ἓνα βασικὸν σημεῖον: ἦτο γενικῶς παραδεδογμένον τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον καὶ εἰς τὴν Ρώμην ὅτι ἀπητεῖτο ἀπαραιτήτως νὰ ὑπάρχῃ ὀλόκληρος πληθυσμὸς δούλων διὰ νὰ ἐκτελῇ διαφόρους ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας δὲν ἦτο πρέπον καὶ ἀρμόζον νὰ ἐκτελοῦν οἱ πολῖται· αἱ κοινωνίαι τῆς κλασικῆς ἐποχῆς δὲν ἦσαν αὐτάρκεις. Κανὲν ἀπὸ τὰ πολιτικὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν Πλάτωνα καὶ τὴν ἀρχαιότητα δὲν ἐλύθη· τὰ ἴδια ζητήματα ἀπασχολοῦν καὶ τοὺς πολιτικοὺς τῆς σήμερον. Καὶ ὅμως ὁποία τεραστία διαφορά μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν σημερινῶν πολιτικῶν θεωριῶν! καὶ τοῦτο διότι διαφέρομεν σήμερον ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἀκριθῶς σημείου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅλοι ἐκεῖνοι συνεφώνουν: προϋπόθεσις τῶν πολιτικῶν θεωριῶν ἦτο ἐκείνη μὲν τὴν ἐποχὴν ἡ δουλεία, ἐνῶ σήμερον εἶνε ἡ ἐλευθερία. Ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆ οὐσιαστικῶν δικαίων τῶν ἀνθρωπίνων ὑπάρξεων ὡς ἐκ τῆς ἀπλῆς ἰδιότητος των ὡς ἀνθρώπων εἶνε χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς ἱστορίας τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως ἀποτελεῖ καὶ θρίαμβον τῆς μεταγενεστέρως φάσεως τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκείνη ἡ κλασικὴ πολιτισμὸς εἶχε δύο διακριτικὰ στοιχεῖα: πρῶτον ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας ἔφθασεν εἰς τὸ ἀνώτατόν του σημεῖον: ἦτο προϋπόθεσις αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεως τῆς κοινωνίας·

1) Ἰδιαιτέρως ἀσχολεῖται τὸ παρὸν ἔργον μὲ τὴν μεταβίβασιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴν εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην· καὶ δὴ μὲ τὴν ἐνεργὸν δύναμιν δύο ἢ τριῶν κυρίων ἰδεῶν τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις ἀποτελεῖ τὸν πολιτισμὸν.

τοῦτο ὠφείλετο κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸ ὅτι αἱ θρησκείαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐλθοῦσαι ἐκ τῆς Δυτικῆς Ἀσίας, ἀντελαμβάνοντο τὸ σύμπαν ὑπὸ τὴν μορφὴν σχέσεων αὐθέντου καὶ δούλων, καὶ δεύτερον ὅτι κατ' αὐτὴν εἰσήχθησαν ἀρχαὶ ἠθικῆς ἀποτελοῦσαι κριτικὴν τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος. Πολλοὶ πλούσιοι ἄθηναοὶ καὶ ῥωμαῖοι εἶχαν δούλους τοὺς ὁποῖους μεταχειρίζοντο καλῶς, οἱ δὲ στωϊκοὶ ἐν Ρώμῃ εἰσήγον μεταρρυθμίσεις βασιζομένας ἐπὶ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιούτου ἀγῶν ὅμως πραγματικὸς πρὸς κατάργησιν τῆς δουλείας δὲν ἐγένετο κανεῖς. Ἀλλὰ μία ἠθικὴ ἰδέα καὶ ἀρχὴ εἶνε κίνδυνος σοβαρός· καὶ τοῦτο καταφάνη ὅταν ἦλθεν ὁ χριστιανισμὸς ὁ ὁποῖος ἠσπάσθη τὴν πλατωνικὴν θεωρίαν περὶ ψυχῆς καὶ ἐδημιούργησεν ἓνα κώδικα ἠθικῆς ὁ ὁποῖος ἐὰν ἐφηρμόζετο θὰ καθίστα ἀδύνατον τὴν ὑπαρξιν οἰασθῆποτε συγκεκροτημένης κοινωνίας. Καὶ ὅμως αἱ ἠθικαὶ αὐτοῦ ἀρχαὶ ἐπέδρων διαρκῶς καὶ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ πολιτισμὸς συνίσταται εἰς τὸ νὰ καταστῇ πραγματικότης ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλείτερον μέρος τοῦ κώδικος αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ τὰς ὁποίας θέτει κάθε θρησκεία διὰ τὴν πρακτικὴν (καὶ ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἐξαιρέσιν) εἶνε ἀνάγκη νὰ προσαρμοθοῦν εἰς τὸ ποίμνιον διὰ τὸ ὁποῖον προορίζονται. Καὶ οὕτω βλέπομεν ὅτι μόλις κατὰ τὸν 17 αἰῶνα γίνεται ἐν Ἀγγλίᾳ δεκτὴ ὡς βάσις ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, καὶ πρέπει νὰ φθάσωμεν εἰς τὸν 18 μὲ τὴν γαλλικὴν καὶ ἀμερικανικὴν ἐπανάστασιν διὰ νὰ ἴδωμεν τὰ «δίκαια τοῦ ἀνθρώπου», τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν Δημοκρατίαν νὰ τίθενται ὡς βάσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ νὰ ἀποφασίζεται ἡ ἐπίσημος κατάργησις τῆς δουλείας δύο χιλιάδας ἔτη μετα τὰς πρώτας κατ' αὐτῆς κριτικὰς ἀπὸ μέρους τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας πραγματευομένης περὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὀλίγας δὲ μόλις δεκαετηρίδας βραδύτερον λαμβάνει χώραν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν μὲ σκοπὸν καὶ πρόγραμμα τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας.

Ἡ μεταστροφή αὕτη ἐπραγματοποιήθη ἐγκαίρως διότι διαρκούντος τοῦ 19 αἰῶνος ἐδημιουργήθη κατάστασις ἡ ὁποία θὰ τὴν ἐδυσχέρανε. Ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ ἀτομισμὸς ἐξηλίχθησαν εἰς ἀνταγωνισμὸν πρῶτον μεταξὺ ἀτόμων καὶ ἔπειτα καὶ μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ κρατῶν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ὅλων τῶν πεδίων τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, ἡ δὲ ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς τεχνικῆς ἐν γένει ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς ἠυνόησε τὴν ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ ἀτόμου κίνησιν κατέληξεν εἰς τὸ νὰ δημιουργήσῃ διὰ τὸν ἐργάτην κατάστασιν ἐλάχιστα διαφέρουσαν τῆς δουλείας. Ἡ περὶ τὰ μέσα τοῦ 19 αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Δαρβίνου ὑποστηρικθεῖσα θεωρία τῆς Φυσικῆς Ἐπιλογῆς εἶνε ἐπίσης ἀντικρὺς ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀνθρωπιστικὴν κίνησιν καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀδελφοσύνης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Εἶνε ἀληθές ὅτι ὑπῆρξε καὶ μία κίνησις πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀδελφοσύνης, ἦτο δὲ αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ θεωρία τοῦ Jeremy Bentham βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς «Μεγίστης Εὐτυχίας τοῦ Μεγίστου ἀριθμοῦ» (ἀνθρώπων) καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ θετικισμὸς τοῦ Comte

ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ἐδασίζοντο ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς φυσικῆς τῆς ἐπο-
χῆς των (δηλ. τὰ μέσχα τοῦ 19 αἰῶνος). Ἡ φυσικὴ ὅμως ἐπροόδευσε
καὶ εἶχε νὰ παλαίση πρὸς ἰδίαν ἐσωτερικὰς δυσκολίας, καὶ τὰ ἐπ'
αὐτῆς στηριζόμενα δὲν εἶχον σταθερὰ θεμέλια, δι' αὐτὸ καὶ δὲν ἠδύ-
ναντο νὰ ἐπικρατήσουν.

Ὅπως δὴποτε βλέπομεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ Πλάτωνος ἀφοῦ ἐπάλαισε
ἐπὶ δύο χιλιάδας ἔτη ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἀντιστάσεων ὑπερίσχυσε
τελικῶς καὶ ἐδικαίωσε τὸν Πλάτωνα λέγοντα ὅτι ἡ πειθὼ νικά τὴν βίαν.

Ἐξετάζοντες τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, δηλαδή τῆς
ἀπολύτου ἐλευθερίας ἢ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ συμφέρον-
τος τοῦ συνόλου, εὐρίσκομεν πάλιν γενικὰς ἰδέας μὴ ἐκφραζομένας ῥη-
τῶς. Εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἐν ὀλιγαρχικὸν ἢ ἐν δημοκρατικὸν πολι-
τευμα ἔτεινόν πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἐξάρουν τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν
ἢ τοὺς τὴν ἐξάρτησιν τοῦ πολίτου ἀπὸ τὴν πολιτείαν. Ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου
πολίτευμα ἔχον ὡς κύριον αὐτοῦ σκοπὸν νὰ ἐξυπηρετῇ τὰ συμφέροντα
μίας ὠρισμένης ἐμπορικῆς ἢ βιομηχανικῆς τάξεως (ὅπως συνέβαινε ἐν
Ἀγγλίᾳ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος ὁπότε σκοπὸς τῆς πολιτικῆς
ἦτο ἡ προστασία τῶν μεγαλεμπόρων τοῦ Λονδίνου καὶ τοῦ Bristol) θὰ
ἐξάρει τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν ἢ τὸν ἀπόλυτον ἀτομισμὸν εἴτε φέρει
τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ ἀριστοκρατικοῦ ἢ δημοκρατικοῦ ἢ καὶ τοῦ ἀπολυταρ-
χικοῦ. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις καμμία μνεία δὲν γίνεται τοῦ οὐσι-
αστικοῦ ἐκείνου σημείου καὶ ὅμως αἱ διάφοραι ἐκδηλώσεις ἐκάστης
προόδου, εἴτε εἰς τὸ πολιτειακὸν δίκαιον εἴτε εἰς τὴν φιλολογίαν, τὰς
ἐπιστήμας, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν κοινωνίαν θὰ ἐκδηλώνουν ταυτο-
χρόνως καὶ τὴν νοοτροπίαν τῆς τάξεως τῆς ὁποίας θὰ ὑπερισχίσουν τὰ
συμφέροντα.

Ἐκ τῆς μελέτης τοῦ παλαιότερου κόσμου συνάγομεν τὸ συμπερα-
σμα ὅτι τὰς σχετικὰς πρὸς τὸ ἄνω σημεῖον ἀπόψεις των τὰς εἶχον οί-
ονεὶ ἐξ ἐνστίκτου· πᾶσα παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ κοινωνικῶς παραδεδεγ-
μένου ἦτο ἀκατανόητος. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἐξαιρέσεις καὶ παρεκκλίσεις
βεβαίως δὲν θὰ προώδευεν ὁ πολιτισμὸς καὶ τοιαῦται ὑπῆρξαν. Ἐν Αἴ-
γύπτῳ ὁ Ἀκνατὸν ἦτο ἀντίδρασις τῆς ἐλευθερίας κατὰ τῆς ἀπολύτου
ἐπιβολῆς τοῦ αἰγυπτιακοῦ κλήρου. Οἱ προφῆται τῆς Ἰουδαίας ὁμοίως.
Ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ δὲν εἶχον σαφῆ ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας καθ'
ἑαυτὴν διότι ἀμφότεροι ἐζήτουν νὰ ἐπιβάλουν τὰς ἀπόψεις των διὰ τῆς
βίας ἄρα κατὰ τρόπον ἀντίθετον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. (Τὴν αὐτὴν ἔλ-
λειψιν ἀνεξιθρησκείας ἔδειξαν βραδύτερον καὶ ὁ Λούθηρος καὶ ὁ Καλβῖνος).
Τὴν πρώτην σαφῆ ὑπεράσπισιν τῆς ἀνεκτικότητος εὐρίσκομεν παρὰ
Θουκυδίδῃ εἰς τὸν ἐπικλήδειον λόγον τοῦ Περικλέους ὑπὲρ των κατὰ τὸ
πρῶτον ἔτος τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου πεσόντων. Ἐκεῖ ὁ Περ-
κλῆς – Θουκυδίδης ἐκθέτει τὴν ἰδέαν τῆς ὀργανωμένης κοινωνίας ἀνα-
γνωρίζουσης τὴν ἐλευθερίαν των καθ' ἕκαστον αὐτῆς μελῶν εἰς τὸ νὰ
κανονίζουσι τὰ τοῦ βίου αὐτῶν. Πεντήκοντα ἔτη βραδύτερον ὁ Πλάτων
διετύπωσε βαθυτέρας ἐννοίας ἐκ των ὁποίων δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν

ὅτι πηγάζουν ὅλοι αἱ περὶ ἐλευθερίας ἀξιώσεις. Τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν διαρκῆ ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας τῆς θεωρίας καὶ τῆς ἐλευθερίας πρὸς περαιτέρω μετάδοσιν τῆς θεωρητικῆς πείρας. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Σωκράτης ἐζησαν ἀσκοῦντες διαρκῶς τὸ δικαίωμα τοῦτο καὶ χάριν αὐτοῦ ἀπέθανεν ὁ Σωκράτης. Ὁ ἐλληνικὸς λοιπὸν πολιτισμὸς εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ γεννηθῆ ἡ ἐλευθερία τῆς θεωρίας. Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Κράτους καὶ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεπτύχθησαν εἰς τὴν Δύσιν ποικίλλα κοινωνικὰ καθεστῶτα. Ἐν τῷ νέῳ εἰς αὐτὰ στοιχεῖον ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι διεμορφώθησαν θεσμοὶ ἐκπροσωποῦντες τὰ συμφέροντα καὶ τοὺς σκοποὺς ἰδιαιτέρων κοινωνικῶν ομάδων, ἀνεξαρτήτως καὶ χωρὶς νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν τὰ γενικώτερα συμφέροντα τοῦ πολιτικοῦ κράτους. Ἡ νεωτέρα πολιτικὴ ἱστορία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ κράτους ὅπως ἀντισταθῆ καὶ τὸ ρεῦμα ἐκεῖνο καὶ ἀπὸ τὰς ἐκάστοτε ὑποχωρήσεις του, μὲ τελευταῖον πρόχωμά του τὴν θεωρίαν τῆς κρατικῆς κυριαρχίας καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Φυσικὰ ἡ μέση ὁδὸς εἶνε τι τὸ ἐπιβεβλημένον καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν. Ἀπεριόριστος ἐλευθερία σημαίνει πλήρη ἔλλειψιν πάσης ὑποχρεωτικῆς συνεργασίας καὶ συντονισμοῦ· ἀνευ αὐτῶν εἶνε ἀδύνατος ὁ πολιτισμὸς· χρειάζεται συνεπῶς κάποιος ἐξαναγκασμὸς ὁ ὁποῖος ὁμοῦς ἀντίκειται εἰς τὴν ἐλευθερίαν· τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι ἀπαιτεῖται ἀνάμιξις τῆς ἐξαναγκασμοῦ καὶ ἐλευθερίας, ἀλλ' ἐπίσης ὅτι τὸ μέτρον τῆς μίξεως δὲν εἶνε γνωστὸν καὶ ὁμοιον παντοῦ καὶ πάντοτε. Ἡ μέση λύσις βασιίζεται ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως θεσμῶν στηριζομένων ἐπὶ ἐπαγγελματικῆς διαφοροποιήσεως ἀπαιτούσης ὠρισμένα προσόντα. Ἡ ὀργάνωσις τῶν ἐπαγγελμάτων κατὰ σωματεῖα εἶχεν ὡς συνέπειαν ὅτι ἡ ἐλευθερία ἐζητεῖτο ὑπὲρ τῶν σωματείων καὶ ὄχι ὑπὲρ τῶν ἀτόμων. Κατόπιν ὁμοῦς αἱ μεσαῖαι τάξεις δὲν ἤθελον πλεόν τὰ σωματεῖα αὐτά· ἦσαν ἀτομικισταὶ καὶ ἐζήτουν ἀπλῶς ἡσυχίαν καὶ τάξιν καὶ ἐλευθερίαν νὰ κανονίζουσι μόνοι τὰ τῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας των. Αἱ πρόοδοι ὁμοῦς τῆς ἐπιστήμης εἶχον ὡς συνέπειαν τὸν σχηματισμὸν ὀργανισμῶν περιλαμβανόντων ὄχι μόνον τὰ ἄτομα ὀλοκλήρου τοῦ Κράτους ἀλλὰ καὶ ἐκτεινομένων πολὺ πέραν τῶν ὀρίων αὐτοῦ· τοιοῦτοι εἶνε τὰ διεθνή γραφεῖα περὶ ἐλέγχου τῶν μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ ἄλλα. Εἰς τὸ σπουδαιότερον πεδῖον τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, εἰς τὸ οἰκονομικὸν ὁ ἀτομικιστικὸς φιλευθερισμὸς ἐναυάγησε κατόπιν τῆς ἀναπτύξεως τῆς μεγάλης βιομηχανίας καὶ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νομικοῦ προσώπου, συνεπεία τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε νὰ καταστῇ ἀόριστος καὶ αὐτὴ ἡ ἐννοια τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας. Ὁλόκληρος ἡ θεωρία περὶ ἀπολύτων ἀτόμων ἐχόντων ἀπόλυτα δίκαια καὶ μὲ ἀπόλυτον ἱκανότητα νὰ δημιουργοῦν συμβατικῶς πλήρως καθωρισμένας σχέσεις, ὀλόκληρος αὐτὴ ἡ θεωρία ἀπεδείχθη σαθρὰ καὶ ἀπεδείχθη ὅτι τὸ ἄτομον εἶνε ἀχώριστον ἀπὸ τὸ περιβάλλον εἰς κάθε ἐκφανσιν τῆς ὑπάρξεώς του.

Ὁμιλοῦντες περὶ ἐλευθερίας ἔχομεν συνήθως κατὰ νοῦν τὴν ἐλευ-

θερίαν τοῦ λόγου, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου καὶ τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν. Καὶ ὅμως τοῦτο εἶνε σφάλμα διότι ἐκεῖνο ποῦ ἐνδιαφέρει τὸν ἄνθρωπον εἶνε ἡ ἐλευθερία τῆς ἐνεργείας· ἡ ἐλευθερία αὐτὴ εἶνε ἐκ τῶν πρώτων ἀνθρωπίνων ἀναγκῶν. Ἡ ἐκφρασις τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἔλαβεν εἰς τὴν νεωτέραν σκέψιν τὴν μορφήν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Εἰς τὰ νεώτερα κράτη ἐλευθερία εἶνε ἡ ἀμοιβαία προσαρμογὴ εἰς τρόπον ὥστε αἱ διάφοραι ἐλεύθεραι ὁμάδες ὄχι μόνον νὰ μὴ καταστρέφουν τοὺς γενικοὺς σκοποὺς τῆς κοινωνίας ἀλλὰ τούναντίον νὰ συμβάλλουν εἰς τὴν ἐπίτευξιν αὐτῶν.

Περὶ Πειθοῦς.— Αἱ κοινωνίαι ὑπόκεινται εἰς δύο εἰδῶν ἀνάγκας: ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰς πρωταρχικὰς ἀνάγκας τροφῆς, θερμότητος, στέγης καὶ δεύτερον τὰς σχετιζομένας πρὸς τὸν συντονισμόν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν. Ο συντονισμὸς οὗτος πραγματοποιεῖται εἴτε διὰ τῆς βίας εἴτε διὰ τῆς πειθοῦς. Ὅσον περισσότερο εὐρύνεται ὁ κύκλος τῶν διὰ τῆς πειθοῦς πραγματοποιουμένων ἐνεργειῶν τόσο ἀναπτύσσονται αἱ ὑψηλότεραι καὶ πνευματικαὶ ἐνέργειαι τῆς κοινωνίας. Μεταξὺ τῶν ἐπὶ τῆς πειθοῦς στηριζομένων ἐνεργειῶν πρωτεύουσαν θέσιν καταλαμβάνει τὸ ἐμπόριον ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν περιλαμβάνει πάσης φύσεως ἀνταλλάγας κοινῇ συναινέσει γιγνομένης. Καὶ ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου ἐφαρμόζεται ὅ,τι ἀνωτέρω ἐλέχθη περὶ τῶν προϋποθέσεων καὶ τῶν γενικωτάτων ἰδεῶν αἱ ὁποῖαι δὲν ἐκφράζονται ῥητῶς (ἐπὶ παραδ. προκειμένου περὶ τοῦ χρυσοῦ ὡς μέσου ἀνταλλακτικοῦ ἢ περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Μάλθου περὶ πληθυσμοῦ). Τὸ ἐμπόριον εἶνε κεντρικὸς παράγων ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ καὶ τὰς τεχνικὰς προόδους ὡς καὶ τὴν χρησιμοποίησιν ἀκατοικήτων (ἢ ἀραιὰ κατωκημένων) χωρῶν. Μόλις παύσουν νὰ ὑφίστανται οἱ ὅροι διὰ τὰ τρία ταῦτα ἐπέρχεται ὁ μαρασμὸς· παράδειγμα ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, αἱ Ἰνδοὶ, ἡ Κίνα. Ἡ ζωὴ εἶνε ἐνέργεια ἐπιθετικὴ, καὶ ὄχι ἀμυντικὴ, στρεφομένη ἐναντίον τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ὁμοιομόρφου ἐπαναλήψεως τοῦ Σύμπαντος. Ὅταν τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας ἐπεχείρησε τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος νὰ διαδώσῃ εὐρέως εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν ἀπέτυχε διότι εἶγε πλέον καθαρῶς ἀμυντικὸν χαρακτῆρα. Κατὰ τὴν δευτέραν ἀλλ' ἐπιτυχῆ προσπάθειαν ἡ Εὐρώπη εἶχε εἰς τὴν διάθεσίν της τρία σπουδαῖα πλεονεκτήματα: τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, τὸ ἐνστικτὸν πρὸς δημιουργίαν ὀργανισμῶν ὑπερακοντιζόντων τὰ τοπικὰ σύνορα καὶ τὴν κληρονομίαν τῶν προϊόντων τῆς προηγηθείσης σκέψεως ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς ἑβραϊκῆς, ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς φιλολογίας. Τὸ γενικὸν ἀποτέλεσμα τῶν παραγόντων τούτων ἦτο τὸ ἠὺξημένον πλέον αἶσθημα τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου ὡς τοιούτου τοῦ ὁποίου τὴν ἀρχὴν εὐρομεν εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἡ ἀξία τῶν ἀνθρώπων ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι εἶνε δεκτικοὶ πειθοῦς. Πολιτισμὸς δὲ εἶνε ἡ διατήρησις τῆς κοινωνικῆς τάξεως διὰ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς πειθοῦς. Ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν βίαν, ὅσον καὶ ἂν εἶνε ἀναπόφευκτος, μαρτυρεῖ ἀποτυχίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀδυναμία τῶν πολιτισμῶν τῆς

Ἐγγύς Ἀνατολῆς ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἐβασίζοντο ὑπὲρ τὸ δέον ἐπὶ τῆς βίας. Τὸ ἐμπόριον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ νεώτερος πολιτισμὸς εἶνε τὸ κατ' ἐξοχὴν παράδειγμα τῶν μεταξὺ τῶν λαῶν σχέσεων ἐπὶ τῇ θάσει τῆς πειθοῦς καὶ τῆς ἀμοιβαίας συνεννοήσεως. Διὰ τὰ ἐπιτευχθῶν ὅμως οἱ ὑπὸ τοῦ ἐμπορίου ἐπιδιωκόμενοι σκοποὶ ἀπαιτεῖται ἡ πρόβλεψις ἢ ὁποῖα ὅμως ἔχει ὡς προϋπόθεσιν κατανόησιν καὶ γνῶσιν. Ἡ γνῶσις κατ' οὐσίαν περιλαμβάνει δλόκληρον τὴν ἐσωτερικὴν λειτουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, πρᾶγμα ἀδύνατον· τμηματικῶς ὅμως εἶνε δυνατὴ ἢ γνῶσις. Ἡ γνῶσις περιλαμβάνει δύο στοιχεῖα: τὴν συνήθειαν ἢ τὴν ῥουτίναν καὶ τὴν νόησιν δηλαδὴ τὴν ἐνσυνείδητον καὶ μὲ κρίσιν ἐνέργειαν εἰς τὰς ἀπροόπτους ἰδίως περιστάσεις καὶ συνθήκας. Εἰς τὰς ἀνθρωπίνους κοινωνίας δὲν ἀπαντῶνται κεχωρισμένως τὰ δύο αὐτὰ ἄκρα· αἱ ἀνθρώπιναι κοινωνίαι εἶνε δεκτικαὶ προόδου καὶ αὐτὰ τὰς ξεχωρίζει ἀπὸ τὰς κοινωνίας τῶν μυρμήγκων καὶ μελισσῶν ὅπου κυριαρχεῖ ἀπολύτως ἡ συνήθεια. Πρόοδος σημαίνει μεταβολὴν τῶν συνθηκῶν καὶ αὐτὰς πρέπει νὰ παρακολουθῆ ὁ ἄνθρωπος· ἀφ' ἐτέρου ἢ πρόβλεψις προϋποθέτει ὅτι θὰ διατηρῶνται αἱ αὐταὶ συνθήκαι ἐπὶ ἀρκετὸν καιρὸν· ἄλλοτε ἀπητεῖτο πολὺς χρόνος διὰ νὰ μεταβληθοῦν αἱ συνθήκαι αὐταί, σήμερον ἢ μεταβολὴ καὶ ἀλλαγὴ γίνεται κατὰ πολὺ μικρότερα χρονικὰ διαστήματα καὶ ἡ πρόβλεψις εἶνε πολὺ δυσχερεστέρα.

Ὁ κόσμος ὅμως τοῦ ἐμπορίου (ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν ὡς εἶπομεν ἔννοιαν) εἶνε μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ὅλης κινωνίας. Ὁ Πλάτων εἶπεν ὅτι ἡ ἰδεώδης πολιτεία θὰ πραγματοποιηθῆ ὅταν οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσουν· σήμερον εἰς τὸν αἰῶνα τῆς δημοκρατίας βασιλεῖς εἶνε ὄλοι οἱ πολῖται· καὶ οὕτω τὸ λεγόμενόν του σημαίνει ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ πραγματικὴ δημοκρατικὴ κοινωνία παρὰ ὅταν ἡ γενικὴ παιδεία προσδώσῃ εἰς ὄλους φιλοσοφικὸν νοῦν. Φιλοσοφία εἶνε ἡ ἐπισκόπησις τῶν δυνατοτήτων καὶ ἡ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς πραγματικότητας. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν σταθμίζονται μαζὶ τὰ γεγονότα, ἡ θεωρία, τὰ πιθανὰ ἐνδεχόμενα καὶ τὸ ἰδεῶδες. Τὰ δὲ δῶρα τῆς εἶνε πρόγνωσις καὶ γνῶσις καὶ ἀληθῆς ἀντίληψις τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς. Εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας εἶνε δυνατόν νὰ ζήσῃ ἢ ἀνθρωπότης μὲ βαρβάρους τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι, ὅταν ὅμως ὁ πολιτισμὸς φθάνει εἰς τὸ ὕψος τοῦ θὰ ἐπέλθῃ ἀσφαλῶς ἢ κατὰπτωσις ἐάν παύσῃ ἢ συντονιστικὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς νὰ εἶνε διάχυτος εἰς ὅλην τὴν κοινωνίαν. Κάθε ἐποχὴ ἔχει τὸν χαρακτῆρα τῆς ποὺ τὸν προσδιορίζει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον οἱ πληθυσμοὶ τῆς ἀντιδρῶν εἰς τὰ ὕλικά συμβεβηκότα ποὺ συναντοῦν. Ἡ ἀντίδρασις δὲ αὐτῇ εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὰς βασικὰς τῶν πεποιθήσεις, τὰς ἐλπίδας τῶν, τοὺς φόβους τῶν καὶ τὰς κρίσεις τῶν ὡς πρὸς τὸ τί ἔχει ἀξίαν. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἢ ἀνθρωπότης εὐρίσκειται εἰς μίαν ἀπὸ τὰς σπανίας στιγμὰς ποὺ θὰ μεταβάλλει νοοτροπίαν. Ἔργον τῶν φιλοσόφων, τῶν σπουδαστῶν καὶ τῶν πρακτικῶν ἀνδρῶν εἶνε νὰ δημιουργήσουν ἀποψιν τοῦ κόσμου περιλαμβάνουσιν τὰ στοιχεῖα τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τάξεως χωρὶς τὰ ὁποῖα ἢ κοινωνία περιπίπτει εἰς τὴν ἀναρχίαν.

Τοιαύτη ἄποψις τοῦ κόσμου εἶνε ἡ γνῶσις τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἐταύτιζε πρὸς τὴν ἀρετὴν. Αἱ ἐποχαὶ κατὰ τὰς ὁποίας ἦτο διαδεδομένη τοιαύτη ἄποψις εἶνε ἐποχαὶ πρὸ παραμένον ἀνεξάλειπτοι εἰς τὴν μνήμην τῆς ἀνθρωπότητος.

Β'. Κοσμολογία. — Ἐάν εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἐξητάσθῃ ἡ ἐπὶ τῆς κοινωνιολογικῆς ἐξελίξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐπίδρασις τῶν περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς θεωριῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος πραγματεύεται περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἐπιστημονικῶν ἰδεῶν ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν γενικωτέρων ἀναπτυχθεισῶν καὶ προὑποτιθεμένων κοσμολογικῶν ἰδεῶν. Προκειμένου περὶ ἐπιστημῶν σπουδαῖον μέρος διεδραμάτισεν πλὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης, καὶ ἡ Αἴγυπτος ἡ ὁποία εἰσέφερε τὰς ἀνεπτυγμένας τῆς τεχνικᾶς γνῶσεις, ἐνῶ ἡ Παλαιστίνη ἔδωκε τὴν τελικὴν θρησκευτικὴν κοσμολογίαν καὶ ἡ Ἑλλάς σαφεῖς καὶ διαυγεῖς γενικότητάς αἱ ὁποῖαι ὀδηγοῦν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καθώρισαν τὸ σύνολον τῶν γενικῶν ἰδεῶν αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὴν ἀθάνατον ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς δυτικο-εὐρωπαϊκῆς σκέψεως, καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρουν κυρίως αἱ Ἀθηναὶ ἀπὸ τῆν Ἀλεξάνδρειαν ὅπου αἱ κτηθεῖσαι γνῶσεις ἐσυστηματοποιήθησαν, ἐτακτοποιήθησαν εἰς τρόπον ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ ἀναπτυχθοῦν αἱ καθ' ἕκαστον ἐπιστήμαι. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς νοσητροπίας εἶνε ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς συστηματοποιημένης μαθήσεως. Διὰ τὴν πρόδον ὅμως εἶνε ἀπαραίτητοι καὶ αἱ δύο. Καμμία ἐκ τῶν δύο μόνη τῆς δὲν κατορθῶναι σοβαρόν τι ἢ κατάλληλος ἀνάμιξις καὶ τῶν δύο, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ χαρακτῆρος ἐκάστης ἐποχῆς, ἐπιτυχᾶνει μέγιστα πράγματα.

Ἡ ἐννοια τοῦ νόμου δηλ. ἡ ἐν ὀρισμένῳ μέτρῳ κανονικότης εἴτε διατηρήσεως εἴτε ἐπαναλήψεως, εἶνε ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ πᾶσαν πρόδον τεχνικὴν ἢ μεθοδολογικὴν ἢ θεωρητικὴν ἢ ἐννοια αὐτὴ ὑπάρχει καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς τελετουργίας τῶν ἀγρίων φυλῶν αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς βᾶσιν τὴν περιοδικότητα τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους καὶ σχετίζονται πρὸς τὴν γεωργίαν, ὅπου ἀναμιγνύεται μετὰ τοῦ παράγοντος τῆς περιοδικῆς ἐπανόδου καὶ ὁ παράγων τῆς ἰδιοτροπίας τοῦ κειροῦ. Αἱ τελετουργίαι αὐταὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ θὰ ἀνατρέχει πολὺ πέραν τῆς εἰσαγωγῆς τῆς γεωργίας, δεικνύουν ὅτι ὁ πολιτισμὸς δὲν ἤρχισε μὲ τὸ «κοινωνικὸν συμβόλαιον», ἀλλὰ μᾶλλον μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ δοθῇ ἡ ἐξήγησις εἰς συναισθήματα κυριαρχοῦντα ἤδη ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων.

Ἐσσαρες εἶνε σήμερον αἱ κυριαρχοῦσαι θεωρίαι σχετικῶς μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. 1) Ἡ θεωρία περὶ τοῦ νόμου ὡς ἐσωτερικοῦ (ἐνυπάρχοντος), ὅτι τουτέστιν ἡ ἐν τῇ φύσει τάξις ἐκφράζει τὸν χαρακτῆρα τῶν ἀληθῶν πραγμάτων τὰ ἑποῖα ὁμοῦ ἀποτελοῦν τὰς ἐν τῇ φύσει ὑπάρξεις. Ὅταν συνεπῶς ἐννοοῦμεν τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων αὐτῶν,

γνωρίζομεν δι' αὐτῆς καὶ τὰς ἀμοιβαίας αὐτῶν σχέσεις. Ἡ ταυτότης εἰς τὴν μορφήν τῶν ἀμοιβαίων σχέσεων εἶνε οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Ἡ θεωρία αὐτὴ συνοδεύεται ἀναγκαστικῶς καὶ ὑπὸ θεωρίας τινὸς περὶ ἐσωτερικῶν σχέσεων. 2) Ἡ θεωρία περὶ ἐξωθεν ἐπιβεβλημένου νόμου, ἢ ὁποία συνεπάγεται αὐτομάτως καὶ μεταφυσικὴν τινα θεωρίαν περὶ ἐξωτερικῶν σχέσεων. Κατ' αὐτὴν ἕνα ἕκαστον πρᾶγμα ἔχει χαρακτῆρα ἴδιον καὶ ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ εἰς ὅλα τὰ πρᾶγματα αὐτὰ εἶνε ἐπιβεβλημένον νὰ ἔλθουν εἰς σχέσεις πρὸς τὰ ἄλλα. Τὸ σχέδιον, ἢ μορφή τῶν σχέσεων τούτων εἶνε οἱ νόμοι τῆς φύσεως. Ἡ θεωρία αὐτὴ προϋποθέτει κάποιαν θεωρίαν περὶ θεοῦ ἐπιβάλλοντος τοὺς νόμους. 3). Ἡ θετικιστικὴ θεωρία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νόμος τῆς φύσεως εἶνε ἡ παρατηρουμένη διατήρησις ἑνὸς σχεδίου ἐν τῇ παρατηρουμένῃ ἀλληλουχίᾳ τῶν πραγμάτων. Ὁ νόμος παρίσταται οὕτως ὡς ἀπλὴ περιγραφή. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει σπουδαιότητα ἀναντίρρητον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς μεθοδολογίας, καὶ 4) ἡ θεωρία περὶ τοῦ νόμου ὡς κατὰ συνθήκην ἐρμηνείας. Θὰ ἐξετάσωμεν τὰς διαφορὰς αὐτῶν καὶ θὰ ἴδωμεν κατὰ πόσον εἶνε δυνατόν νὰ συμβιβασθοῦν μετὰξὺ τῶν.

Ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος καταφαίνεται ὅτι παρ' αὐτῷ ἐπεκράτει ἡ ἀντίληψις τοῦ νόμου ὡς (ἐνυπάρχοντος) ἐσωτερικοῦ καίτοι ἐν τῷ «Τιμαίῳ» φαίνεται ἀποκλίνων πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐπιβολῆς, διότι ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ δημιουργοῦ ἐπιβάλλοντος τὰ σχέδιά του ἐπὶ τοῦ Σύμπαντος. Ὁ σημιτικὸς καὶ ὁ μωαμεθανικὸς μονοθεϊσμός ἀποκλίνει ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ νόμου ὡς τῆς ἐπιβεβλημένης θελήσεως ἑνὸς Θεοῦ. Τί εἶνε ὁμῶς κατὰ Πλάτωνα ἡ οὐσία τῆς ὑπάρξεως; Τὴν ἀπάντησιν μᾶς τὴν δίδει ὁ «Σοφιστής»: «λέγω δὴ τὸ καὶ ὁποιοῦν τινα κερκτημένον δύναμιν εἶτ' εἰς τὸ ποιεῖν ἕτερον ὅτιοῦν πεφυκὸς εἶτ' εἰς τὸ παθεῖν καὶ σμικρότατον ὑπὸ τοῦ φαυλοτάτου, κἂν εἰ μόνον εἰς ἄπαξ, πᾶν τοῦτο ὄντος εἶναι· τίθεμαι γὰρ ὄρον ὀρίζειν τὰ ὄντα, ὡς οὐκ ἔστιν ἄλλο τι πλὴν δύναμις»· εἶνε δὲ δυνατόν, ἐρωτᾷ ὀλίγον περαιτέρω, τὸ «παντελῶς ὄν» νὰ μὴ ἔχῃ κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν, μηδὲ νὰ ζῇ καὶ νὰ φρονῇ ἀλλὰ νὰ παραμένῃ ἀκίνητον, σεμνὸν καὶ ἄγιον καὶ νοῦν οὐκ ἔχον; Αὐτὰ εἶνε ἡ καθαρὰ θεωρία τῆς ἐσωτερικότητος. Τὸν συμβιβασμὸν παρὰ Πλάτωνι μετὰξὺ τῆς θεωρίας τῆς ἐσωτερικότητος καὶ τῆς ἐπιβολῆς πραγματοποιεῖ ἡ θεωρία αὐτοῦ περὶ τοῦ χώρου (ὑποδοχῆ, χώρα)· αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ μέσον δι' οὗ τὰ πάντα ἐπικοινωνοῦν μετ' ἀλλήλων. Ἡ ἑλληνικὴ ὁμῶς διάνοια ἐδημιούργησε καὶ ἀντίθετον κοσμολογίαν, τὴν τῆς θεωρίας τῶν Ἀτόμων τοῦ Δημοκρίτου, Ἐπικούρου καὶ Λουκρετίου. Εἰς τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν εἶνε δυνατόν νὰ συγχωνευθοῦν αἱ θεωρίαι τῆς ἐσωτερικότητος καὶ τῆς ἐπιβολῆς, ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἡ θεωρία τῶν ἀτόμων εἶνε ἐπιδεκτικὴ συγχωνεύσεως μετὰ τὴν θετικιστικὴν τῆς περιγραφῆς, καίτοι ἡ νεωτέρα περὶ ἀτόμων θεωρία ὡς κυμάτων πλησιάζει μᾶλλον πρὸς τὸν Πλάτωνα. Ἡ θετικιστικὴ θεωρία εἶνε ἡ σήμερον κυριαρχοῦσα εἰς τὰς ἐπιστήμας

δὲν χρησιμοποιεῖται καθόλου εἰς τὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἀσχολεῖται μόνον μὲ περιγραφὴν τῶν γεγονότων καὶ δὲν λέγει τίποτε διὰ τὸ μέλλον· ὁ ἄνθρωπος ὅμως ἀκριβῶς αὐτὸ θέλει· ζητεῖ ἓνα κανόνα πρὸς πρόβλεψιν τοῦ μέλλοντος διὰ τὴν ὑπάρχουσαν σκόπιμον ἐνέργειαν. Ἀλλὰ δὲν θὰ εἶνε δυνατόν τὴν ὑπάρχουσαν σκόπιμον ἐνέργειαν καὶ καθοδηγήσεις τῆς φαντασίας χωρὶς ποιάν τινα μεταφυσικὴν πάντοτε προϋποτιθεμένην καὶ χωρὶς τὴν ὁποῖαν οὔτε πολιτισμὸς εἶνε δυνατός. Ἡ ἀπλή ἐπιστημονικὴ παρατήρησις δὲν ἀρκεῖ· αὐτὴ ἀφήνει ἀνησυχίαν ἢ ὁποῖα ὠθεῖ περαιτέρω καὶ τῆς γενικῆς περιγραφῆς, πρὸς περιγραφὴν ἐξηγοῦσαν καὶ δικαιολογοῦσαν τὴν θεωρητικὴν ἐπέκτασιν τῶν νόμων πέραν τῶν πραγματικῶς γενομένων παρατηρήσεων. Αὐτὴ ἡ ὠθησις φέρει τὴν ἀμυδιαίαν ἐπενέργειαν ἐπιστήμης καὶ μεταφυσικῆς· αἱ μεταφυσικαὶ θεωρίαι μεταβάλλονται διὰ τὴν ἐξηγήσασθαι τὰ γεγονότα καὶ αἱ ἐξηγήσεις τῆς ἐπιστήμης διαμορφοῦνται κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὴν λαϊκὴν μεταφυσικὴν. Ἡ τελευταία θεωρία περὶ νόμων τῆς φύσεως εἶνε ἢ τῆς συμβατικῆς, κατὰ συνθήκην ἐρμηνείας· δι' αὐτῆς ἢ ἐλευθέρα θεωρία (speculation) χρησιμοποιεῖται πρὸς ἐρμηνείαν τῆς φύσεως. Εἰς αὐτὴν διαμορφοῦται σύστημά τι ἰδεῶν ἐντελῶς ἀνεξαρτήτως πίσεως ἀμέσου καὶ λεπτομεροῦς παρατηρήσεως πραγματικῶν γεγονότων.

Αἱ κοσμολογικαὶ θεωρίαι δὲν εἶνε ἔξω τοῦ κύκλου τῶν πρακτικῶν συμπερόντων· διότι αἱ κατευθύνσεις τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως κατὰ τὰς διαφορὰς ἐποχὰς καὶ αἱ συγκρούσεις μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρξαν ἀποτέλεσμα τῆς ἐκάστοτε διαδεδομένης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων λύσεως τοῦ κοσμολογικοῦ προβλήματος. Πόσα ἑκατομμύρια ἀνθρώπων δὲν ἀπέθανον διὰ τὴν μείνουσαν πίστιν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Ἀλλάχ, ἢ τοῦ Βούδα ἢ διὰ λόγους θρησκευτικῶν ἐν γένει; Ὅπως δὲ ἢ διαρκῆς ἐπιδίωξις ἀκριβεστέρων παρατηρήσεων καὶ λεπτομερεστέρων ἐξηγήσεων βασίζεται ἐπὶ ἐξυπακουομένης καὶ προϋποτιθεμένης πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ὑπάρχουν νόμοι κρατοῦντες ἀπολύτως.

Ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία.— Ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως ἢ Ἐπιστήμη καὶ ἢ Φιλοσοφία δὲν εἶνε παρὰ διάφοροι ὄψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς μεγάλης ἐπιχειρήσεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Καὶ αἱ δύο ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κατανόησιν τῶν καθ' ἕνα γεγονότων ὡς ἐκδηλώσεων γενικῶν ἀρχῶν. Τὴν παλαιότεραν διατύπωσιν φυσικοῦ νόμου εὕρισκομεν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι ὅλα τὰ ὑλικά σώματα τείνουν πρὸς τὸ κέντρον τῆς γῆς. Βεβαίως ὑπῆρξαν καὶ προηγουμένως ἐνδείξεις εἰς τὴν Αἴγυπτον, Μεσοποταμίαν τὰς Ἰνδίας καὶ τὴν Κίναν ἀλλ' ἢ ἐπιστήμη ὠθουμένη πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ὑπὸ τῆς περιεργείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Λέγοντες δὲ περιέργειαν ἐννοοῦμεν τὴν ἀκατάσχετον ἐπιθυμίαν τῆς διανοίας μας νὰ κατανοῇ τὰ γεγονότα ποὺ παρουσιάζει ἢ πεῖρα, τὴν ἐπιθυμίαν νὰ διατυπώσωμεν τὰς ἀρχὰς ἐν τῇ ἀφηρημένῃ τῶν μορφῶν. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, αἱ δύο αὐτοὶ σοφοὶ μᾶς δεικνύουν τὰς κυριωτέρας σχέσεις

μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας. Ὁ Ἀριστοτέλης, χρησιμοποιοῦν τὴν ἀρχὴν τῆς διακρίσεως καὶ διαιρέσεως πρὸς πρῶτος ὁ Πλάτων εἰσήγαγε, ἔδωκε εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν πρώτην γενικὴν συστηματικὴν ἀνάλυσιν τῶν συμβεβηκότων τῆς φύσεως· τέσσαρας τάξεις διακρίνει: τὰ βάρεα σώματα τείνοντα πρὸς τὰ κάτω, τὰ στοιχεῖα ἐκείνα τὰ ὀποῖα, ὡς ἡ φλόξ, τείνουν πρὸς τὰ ἄνω καίτοι εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς· τοὺς ἀστέρας καὶ πλανήτας οἱ ὀποῖοι ὡς ἐκ τῆς φύσεώς τῶν εἶνε εἰς τοὺς οὐρανούς μὴ ὑποκείμενοι εἰς φθορὰν καὶ τελευταῖον τὴν Γῆν, κέντρον τοῦ Σύμπαντος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀποῖαν προσδιορίζονται ὅλα τὰ λοιπά. Τὸ σύστημα εἶνε σαφὲς ἐπιβεβαιούμενον διαρκῶς ὑπὸ τῆς πείρας καὶ ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ καὶ ἀφετηρία ὅλων τῶν μετέπειτα ἐπιστημῶν. Τὸ ὅλον ἔργον τοῦ δεικνύει πῶς μία φιλοσοφικὴ θεωρία καὶ ἀπόψις μεταβάλλεται εἰς ἐπιστημονικὴν μέθοδον. Εἰς καθὲ ἐπιστήμην εὐρίσκομεν ὅτι αἱ θεμελιώδεις γνώσεις τῆς εἶνε ἀπλῶς αἱ εἰδικοποιήσεις τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων αἱ ὀποῖαι ἀποτελοῦν τὸ βάθος, τὸ φόντο τῆς διανοήσεως ὠρισμένης τινὸς ἐποχῆς. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπόψεις αὗται ἔχουν ἀνάγκην συναρμολογήσεως ἄλλως θὰ εἶνε ὡς ἀστραπιαῖαι ἀναλαμπαὶ πρὸς τὰ λησμονοῦνται ἀμέσως. Ὅπως δὲ ὅμως φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη ὑποβροθίζονται ἀμοιβαίως. Πόσον διάφορος ἀπὸ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους εἶνε ἡ εἰσφορὰ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Ποτὲ δὲν εἶνε τόσο σαφὴς καὶ κατηγορηματικὸς ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ δίδει πάντοτε λαβὴν εἰς ἀμφισβητήσεις. Ἴδου αἱ κυριώτεραι ἔννοιαι πρὸς ἑξάγονται ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ: Αἱ Ἰδέαι, τὰ φυσικὰ στοιχεῖα, ἡ ψυχὴ, ὁ ἔρως, ἡ ἁρμονία, αἱ μαθηματικαὶ σχέσεις καὶ ὁ χῶρος. Ἐνῶ ὅμως τὸ σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους εἶνε ἤδη διὰ παντὸς νεκρὸν, αἱ ἔννοιαι τοῦ Πλάτωνος εἶνε καὶ σήμερον τόσο σπουδαῖαι δι' ἡμᾶς ὅσον ἦσαν καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης τῶν ἐμφανίσεως.

Μεταξὺ τούτων ἰδιαιτέρως αἱ ἔννοιαι τῆς ἁρμονίας καὶ τῶν μαθηματικῶν σχέσεων εἶνε αἱ εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀκόμη γενικωτέρας φιλοσοφικῆς ἐννοίας, τουτέστι τῆς γενικῆς συσχετίσεως τῶν πραγμάτων, ἡ ὀποῖα μεταβάλλει τὴν πεικίλιαν τῶν πολλῶν εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἐνός. Αὐτὴν δὲ τὴν κοινότητα τῶν ὅλων καὶ συσχετίσιν ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων χῶρον (ὑποδοχὴν). Τὴν ἐννοιαν αὐτὴν ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει ὡς σκοτεινὴν καὶ δύσκολον, τὴν σήμερον δὲ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη εὐρίσκεται πλησιέστερον παρά ποτε πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ χῶρου εἰς τὸν ὀποῖον ἐφαρμόζεται τελείως ἡ νεωτέρα θεωρία τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς περὶ χῶρου καὶ χρόνου. Αἱ αὐτόχρονα προφητικαὶ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος ἀποτελοῦν παράδειγμα καὶ ἄλλης σπουδαίας λειτουργίας τῆς φιλοσοφίας· διεγέρει τουτέστι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ θέματα πολὺ ἀπέχοντα ἀκόμη ἀπὸ τὴν κατανόησιν μας περὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν δυνάμεων τῆς φύσεως. Ἐπὶ αἰῶνας ἐθεώρουν τὰς μαθηματικὰς θεωρίας τοῦ Πλάτωνος ὡς καθαρὸν μυστικισμόν, ἐνῶ εἶνε τὸ προῖόν μιᾶς μεγαλοφυΐας πρὸς βυθισμένην συλλο-